

Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe

redakcja

**Agnieszka Barczak-Oplustil
Małgorzata Pyrcak-Górowska
Andrzej Zoll**

Kraków 2021

Rozdział 24. Zasady intertemporalne w przypadku zmiany przepisów dotyczących środków zabezpieczających.
Stosowanie artykułu 4 Kodeksu karnego

Małgorzata Pyrcak-Górowska

Kwestia zasad intertemporalnych, które powinny być stosowane w przypadku zmiany przepisów dotyczących środków zabezpieczających, nie została dotychczas jednoznacznie rozstrzygnięta w dogmatyce prawa karnego i orzecznictwie sądowym. Ścierają się tu dwa konkurencyjne poglądy; zwolennicy pierwszego z nich, dotychczas przeważającego, opowiadają się, w przypadku zmiany przepisów dotyczących środków zabezpieczających, za stosowaniem reguł intertemporalnych wynikających z art. 4 § 1 k.k.¹⁵⁶⁴ Zwolennikiem drugiego z poglądów, zgodnie

1564 W literaturze zob. T. Dukiet-Nagórska, *Kilka...*, s. 41–42; P. Góralski, *Środki zabezpieczające a zasada...*, s. 76; P. Góralski, *Środki zabezpieczające w polskim...*, s. 390–392; O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S.M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks...*, s. 70; A. Grześkowiak, w: *Kodeks...*, s. 60; A. Grześkowiak, *Nullum...*, s. 510; P. Hofmański, L.K. Paprzycki, *Środki...*, s. 144; B. Kędziński, *Glosa...*, s. 1230; P. Kowalski, *Zastosowanie...*, s. 115; B. Kunicka-Michalska, w: *Kodeks...*, s. 278–281; B. Nita, A. Światłowski, *O retroaktywności...*, s. 42–44; B. Nita, A. Światłowski, *Zakaz...*, s. 49–50; S. Żółtek, w: *Kodeks...*, s. 214–215. W orzecznictwie zob. uchwała SN z 19 sierpnia 1993 r., I KZP 20/93; uchwała SN z 21 maja 2004 r., I KZP 6/04; wyrok SN z 18 grudnia 2007 r., V KK 383/07; wyrok SN z 10 kwietnia 2019 r., II KK 236/18.

z którym w przypadku zmiany przepisów dotyczących środków zabezpieczających należy odstąpić od zastosowania reguł wynikających z art. 4 § 1 k.k. na rzecz zastosowania ustawy nowej w każdym przypadku, początkowo był W. Wróbel¹⁵⁶⁵. W najnowszych publikacjach zastrzega on jednak, że odejście od zasady *lex severior retro non agit* w przypadku środków zabezpieczających możliwe jest wyłącznie wówczas, gdy w państwie prawa, w procesie tworzenia prawa przestrzega się zasad konstytucyjnych, a instytucje nazwane środkami zabezpieczającymi są faktycznie właśnie nimi, a nie atrapami służącymi realizacji zupełnie innych celów¹⁵⁶⁶. Aktualnie pogląd W. Wróbla zaczyna zyskiwać akceptację również w orzecznictwie sądowym¹⁵⁶⁷. Ponieważ argumenty przemawiające za każdym z tych stanowisk były wielokrotnie przytaczane, to powinny być znane i nie wydaje się celowe w tym miejscu ich szczegółowe referowanie¹⁵⁶⁸. W najogólniejszym zarysie można wskazać, że zwolennicy pierwszego z nich odwołują się przede wszystkim do względów gwarancyjnych, z kolei drugi z poglądów kładzie nacisk na to, że nowo wprowadzane do porządku prawnego środki zabezpieczające są w założeniu bardziej skuteczne w zabezpieczeniu społeczeństwa przed niebezpieczeństwem stwarzanym przez jednostkę z szeroko rozumianymi zaburzeniami psychicznymi.

Wejście w życie ustawy nowelizującej sprawiło, że problem stosowania (bądź niestosowania) art. 4 § 1 k.k. w przypadku zmiany przepisów dotyczących środków zabezpieczających stał się niezwykle aktualny. Z dniem 1 lipca 2015 r. w zasadzie wszystkie dotychczasowe przepisy k.k., które zawierały regulacje dotyczące środków zabezpieczających, zostały uchylone, a w ich miejsce wprowadzono nową regulację¹⁵⁶⁹. Najgłębsza nowelizacja przepisów dotyczących środków zabezpieczających

1565 Zob. W. Wróbel, *Z zagadnień...*, s. 12; W. Wróbel, *Zmiana...*, s. 517–523; W. Wróbel, *Zagadnienia...*, s. 918; W. Wróbel, *Reguły...*, s. 85–86. Zob. również A. Zoll, w: *Kodeks...*, art. 1–52, s. 118–119; K. Lipiński, w: *Kodeks...*, s. 748; A. Barczak-Oplustil, w: *Kodeks...*, s. 742–743; A. Sakowicz, *Środki...*, s. 156–157; A. Barczak-Oplustil, *Charakter...*, s. 121. Takie rozwiązanie przewidywał wyraźnie w art. 2 § 4 polski Kodeks karny z 1932 r. Aktualnie obowiązuje ono np. na Słowacji; zob. A. Budziak, *Środki zabezpieczające w prawie karnym Republiki Słowacji*, rozdział 8 w niniejszej książce.

1566 Zob. W. Wróbel, *Reguły...*, s. 88–89.

1567 Zob. postanowienie SA w Katowicach z 2 lipca 2015 r., II AKz w 898/15.

1568 Synteza dotychczasowej dyskusji w tym przedmiocie – zob. np. P. Góralski, *Środki zabezpieczające a zasada...*, s. 65 i n.; M. Pyrcak-Górowska, *Detencja...*, s. 75–79.

1569 Zob. M. Pyrcak-Górowska, *Środki zabezpieczające w polskim systemie prawnym de lege lata*, rozdział 14, podrozdział 6.1 w niniejszej książce.

od czasu wejścia w życie aktualnie obowiązującego Kodeksu karnego umożliwiła próbę zbadania, jakie przepisy (poprzednio obowiązujące¹⁵⁷⁰ czy nowe) oraz z jakiego powodu stosują w tym przypadku organy wymiaru sprawiedliwości.

W ramach przeprowadzonych badań aktowych uzyskano akta łącznie 62 spraw (28 spraw sądowych oraz 34 prawomocnie umorzonych postępowań przygotowawczych), które spełniały kryteria istotne z punktu widzenia badań dotyczących stosowania norm intertemporalnych w przypadku orzekania o środkach zabezpieczających, tj. spraw, w których czyn zabroniony lub przestępstwo zostały popełnione przed 1 lipca 2015 r., a orzekanie nastąpiło po tej dacie¹⁵⁷¹. Aby poszerzyć grupę badawczą, dokonano również przeglądu orzeczeń sądów powszechnych (rejonowych i okręgowych) odnotowanych w systemach informacji prawnej Lex i Legalis (orzeczeń umieszczonych przy przepisach Kodeksu karnego dotyczących środków zabezpieczających – zarówno poprzednio obowiązujących, tj. art. 93 k.k. i n., jak i nowo wprowadzonych, tj. art. 93a k.k. i n.). Ponieważ dla celów badań nad stosowaniem norm intertemporalnych wykorzystywano wyłącznie orzeczenia sądów (postanowienia prokuratorów) wraz z uzasadnieniami, do badań mogły zostać włączone również orzeczenia umieszczone w SIP Lex i Legalis. W systemach tych odnotowano 21 spraw, które spełniały kryteria doboru do badań, a zatem łącznie wyniki opracowano w oparciu o 49 orzeczeń sądów oraz 34 postanowienia o umorzeniu postępowania przygotowawczego (w sumie 83 sprawy).

Spośród 49 spraw, w których analizie poddano orzeczenia sądów, w 42 przypadkach zastosowano w zakresie dotyczącym środków zabezpieczających przepisy nowe (obowiązujące po 1 lipca 2015 r.), a w 4 sprawach przepisy poprzednio obowiązujące. W jednym przypadku sąd zastosował łącznie różne środki zabezpieczające, przy czym jeden z nich został orzeczony na podstawie przepisów starych, a drugi – nowych. W dwóch sprawach nie dało się ustalić, którą z ustaw zastosował sąd – w jednej z tych spraw sąd orzekł umieszczenie osoby niepoczytalnej w zamkniętym zakładzie psychiatrycznym, ani w sentencji, ani

1570 Na temat samego określenia „ustawa obowiązująca poprzednio” zob. W. Wróbel, *Zmiana...*, s. 44 oraz A. Zoll, w: *Kodeks...*, art. 1–52, s. 107.

1571 Analizowano pod tym kątem wszystkie badane sprawy w wydziałach karnych sądów rejonowych i okręgowych, jak również sprawy objęte badaniami w prokuraturach.

w uzasadnieniu nie przywołano jednak przepisów, które stanowiły podstawę rozstrzygnięcia; w drugiej ze spraw orzeczono tytułem środka zabezpieczającego zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych na podstawie art. 99 k.k. i również w tym przypadku sąd nie wskazał, na gruncie którego stanu prawnego zostało wydane orzeczenie.

W każdej z 4 spraw, w których zastosowano przepisy poprzednio obowiązujące, sądy zastosowały art. 4 § 1 k.k., uzasadniając to tym, że poprzednio obowiązujące przepisy były względniejsze dla sprawcy (co dość oczywiste, tylko taka argumentacja mogła doprowadzić do zastosowania przepisów k.k. w brzmieniu przed 1 lipca 2015 r.). Co ciekawe, w jednej ze spraw sąd zastosował przepisy sprzed wejścia w życie ustawy nowelizującej, uznając je za względniejsze i orzekł wobec sprawcy niepo czytального (art. 31 § 1 k.k.) „na mocy art. 93 k.k. środek zabezpieczający w postaci skierowania na leczenie ambulatoryjne”, a więc środek zabezpieczający nieznanym ustawie karnej przed 1 lipca 2015 r.

Z powyższego wynika zatem, że w znacznej większości przypadków (42 sprawy) sądy zdecydowały się zastosować ustawę nową. Podanie samej liczby spraw niewiele jednak w tym przypadku wyjaśnia. Istotna jest bowiem przyczyna, dla której sądy zdecydowały się wydać takie rozstrzygnięcie – czy ustawę nową zastosowano na podstawie zasady wyrażonej w art. 4 § 1 k.k. (ustawa poprzednio obowiązująca nie była względniejsza dla sprawcy), czy też niezależnie od tej zasady, z uwagi na przekonanie o braku podstaw do stosowania w tym przypadku art. 4 § 1 k.k.

Spośród tych 42 spraw tylko w jednej sąd wyraźnie wskazał w uzasadnieniu wydanego rozstrzygnięcia, że podziela pogląd, zgodnie z którym art. 4 § 1 k.k. nie stosuje się w przypadku zmiany normatywnej dotyczącej środków zabezpieczających¹⁵⁷². W 8 kolejnych sprawach sądy wskazały, że stosują ustawę nową na podstawie art. 4 § 1 k.k., gdyż stara ustawa nie jest względniejsza. W pozostałych przypadkach (33 sprawy, 67% całości) uzasadnienie sądu nie odnosiło się w żaden sposób do zmiany ustawy pomiędzy czasem czynu a czasem orzekania. Przyczyn takiego rozstrzygnięcia (zastosowania ustawy nowej) można się zatem jedynie domyślać.

1572 Zob. wyrok SO w Częstochowie z 10 lutego 2017 r., VII Ka 1086/16.

Spośród tych przypadków 16 dotyczyło osób niepoczytalnych, wobec których orzeczono detencję psychiatryczną. Ponieważ w takiej sytuacji poprzednio obowiązująca ustawa nie była względniejsza, nie da się ustalić, czy sądy zastosowały nowe przepisy z uwagi na brzmienie art. 4 k.k., czy też niezależnie od tego przepisu, gdyż przyjęcie każdego z poglądów dotyczącego stosowania lub niestosowania art. 4 § 1 k.k. do zmiany normatywnej dotyczącej środków zabezpieczających doprowadziłoby w tych przypadkach do tożsamego rezultatu, tj. zastosowania ustawy nowej. Z uwagi na brak uzasadnienia w tym zakresie nie da się również ustalić, dlaczego sądy zastosowały ustawę nową w przypadku orzeczenia terapii wobec sprawcy niepoczytalnego (art. 93a § 1 pkt 3 k.k. i art. 93c pkt 1 k.k. w trzech spośród badanych przypadków) oraz umieszczenia sprawcy preferencyjnego w zakładzie psychiatrycznym (art. 93a § 1 pkt 4 k.k. i art. 93c pkt 3 k.k. w czterech spośród badanych przypadków). Może być to zarówno motywowane przekonaniem, że ustawa poprzednio obowiązująca nie była względniejsza (w przypadku terapii – gdyż nie dawała możliwości zastosowania wobec sprawcy niepoczytalnego środka o charakterze ambulatoryjnym), jak i przekonania, że w przypadku środków zabezpieczających nie stosuje się art. 4 k.k. (w przypadku terapii – jeżeli czyn zabroniony nie był społecznie szkodliwy w stopniu znacznym, to na podstawie przepisów poprzednio obowiązujących należałoby umorzyć postępowanie karne bez stosowania żadnego środka zabezpieczającego, a na podstawie nowych przepisów można orzec środek w postaci terapii).

W 3 sprawach sąd dokonał łączenia ustaw, wymierzając karę na podstawie przepisów poprzednio obowiązujących oraz środek zabezpieczający na podstawie przepisów nowych. Wydaje się, że jedynym możliwym uzasadnieniem takiego orzeczenia (choć nie wyrażonym wprost w badanych sprawach) jest odstąpienie od stosowania art. 4 § 1 k.k. w przypadku środków zabezpieczających¹⁵⁷³.

Ostatnie 7 spraw to przypadki, gdzie wydaje się, że sąd odstąpił od stosowania art. 4 § 1 k.k., choć nie zostało to wysłowione w treści uzasadnienia. W tych sprawach rozstrzygnięcie wydane na podstawie nowych przepisów jest bowiem mniej korzystne dla sprawcy niż rozstrzygnięcie, które byłoby wydane na podstawie przepisów poprzednio

¹⁵⁷³ Na temat możliwej konsekwencji w postaci „składania ustaw” w przypadku rezygnacji ze stosowania art. 4 § 1 k.k. do środków zabezpieczających zob. W. Wróbel, *Zagadnienia...*, s. 918; W. Wróbel, *Reguły...*, s. 88.

obowiązujących. Było to np. zastosowanie wobec sprawcy niepoczytalnego łącznie kilku różnych środków zabezpieczających (detencja psychiatryczna, terapia uzależnień oraz wybrane zakazy z art. 99 k.k.), orzeczenie terapii uzależnień od leków lub elektronicznej kontroli miejsca pobytu wobec sprawcy z zaburzeniami osobowości. Wszystkie te rozwiązania były nieznane ustawie karnej przed 1 lipca 2015 r.

W przypadku postanowień prokuratora o umorzeniu postępowania wobec sprawcy niepoczytalnego bez stosowania środka zabezpieczającego, 34 sprawy spełniały kryteria badawcze. Spośród nich w 6 rozstrzygnięcie oparto na przepisach obowiązujących po 1 lipca 2015 r., w 7 – na przepisach obowiązujących przed 1 lipca 2015 r., z czego jedynie w 4 przypadkach w uzasadnieniu wydanego postanowienia pojawił się fragment dotyczący art. 4 § 1 k.k. – w każdej z tych 4 spraw prokurator wskazał, że przepis ten znajduje zastosowanie, a poprzednio obowiązujące przepisy są dla sprawcy względniejsze i dlatego stanowiły podstawę rozstrzygnięcia.

W 21 przypadkach nie udało się ustalić, jakie przepisy prawa materialnego (nowe czy poprzednio obowiązujące) legły u podstaw wydanej decyzji – prokurator, wydając postanowienie o umorzeniu śledztwa, odwoływał się bowiem jedynie do treści art. 31 § 1 k.k., nie przywołując treści przepisów dotyczących środków zabezpieczających. Jest to zaskakujące, gdyż nie jest to kwestia bez znaczenia. Przepisy obowiązujące przed 1 lipca 2015 r. przewidywały stosowanie wobec sprawcy niepoczytalnego jedynie jednego środka zabezpieczającego leczniczego, tj. detencji psychiatrycznej. Jeżeli popełniony czyn zabroniony nie był społecznie szkodliwy w stopniu znacznym i nie stanowił wystarczającej podstawy zastosowania detencji psychiatrycznej, postępowanie należało umorzyć bez stosowania środka zabezpieczającego. Dopiero w stanie prawnym po 1 lipca 2015 r. pojawiła się możliwość orzeczenia wobec sprawców niepoczytalnych środków zabezpieczających leczniczych ambulatoryjnych. Przesłanką ich stosowania nie jest popełnienie czynu zabronionego o znacznej społecznej szkodliwości. Oznacza to, że w niektórych przypadkach, gdy popełniony przed 1 lipca 2015 r. czyn zabroniony nie cechował się znaczną społeczną szkodliwością, przepisy w brzmieniu sprzed 1 lipca 2015 r. były dla sprawcy względniejsze, skutkowały bowiem umorzeniem postępowania bez stosowania jakiegokolwiek środka zabezpieczającego. W tym stanie rzeczy należy zwrócić uwagę na to,

że ponieważ stosownie do art. 4 § 1 k.k. zasadą jest stosowanie ustawy nowej, to „zastosowanie ustawy «obowiązującej poprzednio» wymaga uzasadnienia wskazującego na względniejszy *in concreto* wobec sprawcy jej charakter”¹⁵⁷⁴. Jednak w przeważającej większości spraw, o których mowa, takie uzasadnienie się nie pojawiło.

	Liczba spraw wyrażona w liczbach bezwzględnych	Liczba spraw wyrażona procentowo
Przepisy obowiązujące przed 1 lipca 2015 r.	7	20,7%
Przepisy obowiązujące po 1 lipca 2015 r.	6	17,6%
Nie da się ustalić, które z przepisów stanowią podstawę rozstrzygnięcia	21	61,7%
Razem	34	100%

Tabela nr 84. Przepisy zastosowane przez prokuratora przy umorzeniu postępowania wobec sprawcy nieopieczalnego bez stosowania środka zabezpieczającego w przypadku zmiany ustawy karnej.

Podsumowując, prowadzenie badań nad stosowaniem art. 4 k.k. w przypadku zmiany normatywnej w zakresie środków zabezpieczających okazało się trudne. Po pierwsze dlatego, że stosunkowo niewiele spraw spełniało przyjęte kryteria (popelnienie czynu przed 1 lipca 2015 r., merytoryczne orzeczenie w sprawie pod tej dacie), po drugie z uwagi na to, że zarówno sądy, jak i prokuratorzy w wydanych przez siebie rozstrzygnięciach zasadniczo nie odnosili się do tej kwestii. Na 49 orzeczeń sądowych jedynie w 13 przypadkach, a więc 1/4 ogółu (dokładnie 26,5%) sporządzone uzasadnienie odnosiło się do problemu zmiany ustawy karnej pomiędzy popełnieniem czynu a orzekaniem. W 12 przypadkach, a więc prawie 1/4 badanych pod tym kątem orzeczeń (24,5% całości) sądy opowiedziały się za stosowaniem art. 4 § 1 k.k. Tylko w jednym przypadku sąd wyraźnie wskazał, że art. 4 § 1 k.k. nie znajduje zastosowania, jednak analiza stanów faktycznych prowadzi do wniosku, że w kolejnych 10 sprawach jedynie przyjęcie takiego poglądu mogło doprowadzić do wydanego rozstrzygnięcia. Wydaje się zatem, że ustawę nową zastosowano bezpośrednio, z pominięciem reguły intertemporalnej wyrażonej w art. 4 § 1 k.k., w 11 przypadkach, czyli 1/5 całości (dokładnie 22,5% całości). W pozostałych sprawach (26 spraw, 53% ogółu) nie da się jednoznacznie

1574 Zob. A. Zoll, w: *Kodeks...*, art. 1–52, s. 113.

Rozdział 24. Zasady intertemporalne w przypadku zmiany przepisów...

ustalić, jakimi zasadami intertemporalnymi kierował się sąd, wydając rozstrzygnięcie.

	Liczba spraw wyrażona w liczbach bezwzględnych	Liczba spraw wyrażona procentowo
Stosowanie art. 4 § 1 k.k.	12	24,5%
Brak stosowania art. 4 § 1 k.k.	11	22,5%
Nie da się ustalić, jaką regułę intertemporalną przyjął sąd i dlaczego	26	53%
Razem	49	100%

Tabela nr 85. Reguły intertemporalne zastosowane przez sąd przy orzekaniu o stosowaniu środka zabezpieczającego w przypadku zmiany ustawy karnej.

Do omawianej kwestii nie przykłada się zatem w praktyce wymiaru sprawiedliwości należytej wagi. Zarówno w przypadku postępowań przygotowawczych, jak i spraw sądowych, w ponad połowie przypadków nie da się w ogóle ustalić, jaka reguła intertemporalna leżała u podstaw wydanego rozstrzygnięcia i dlaczego. Natomiast w tych przypadkach, gdy zastosowaną regułę udało się ustalić, orzecznictwo było niejedolite. Nie wydaje się, by sytuacja taka była pożądana. Na podstawie wyników badań trudno uznać którykolwiek pogląd za przeważający – choć w praktyce odstępianie od stosowania art. 4 § 1 k.k. zdarza się chyba częściej, niż można byłoby to zakładać, analizując piśmiennictwo, opowiadające się dotychczas w przeważającej większości za stosowaniem art. 4 § 1 k.k. również w takiej sytuacji.